

УДК 811.163.42'272(497.5:477)"19/20"

МОВНА СИТУАЦІЯ В ХОРВАТІЇ НА ТЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНІ (XX–початок XXI ст.)

Людмила ВАСИЛЬЄВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
milav2000@yahoo.com*

Мова є не лише знаряддям творчості та комунікації, а й засобом об'єднання і розділення різних суспільних інституцій, зокрема, племені, народу, групи (Radovanović, 1986, s.120). Саме ця властивість мови призводить до численних мовних конфліктів. Це повною мірою стосується як минулої, так і сучасної ситуації з хорватською мовою, яка становить невід'ємний складник політики на теренах Хорватії від середини XIX ст. до наших днів.

Лінгвістична оцінка мовної ситуації в Хорватії у XX–XXI ст. неодноразово зазнавала змін. Помітні розбіжності з цього питання спостерігалися на початку XX ст., у 40-ві роки (за Незалежної Держави Хорватії), після розпаду СФРЮ і на сучасному етапі.

Завдання дослідження – представити мовну ситуацію в Хорватії в XX–XXI ст. у контексті мовної політики, окреслити чинники, які зумовили її на початку досліджуваного періоду і позначаються на ній досі, висвітлити, як впливають нормативні процеси в хорватській мові на утвердження її самостійності (а точніше, як вони відбуваються на її функціонуванні) розкрити питання, пов'язані з переглядом мовного корпусу (рестандартизацією)¹.

Особливості реалізації мовної політики

Мовну політику як самостійне соціолінгвістичне поняття дослідники почали виокремлювати лише після Другої світової війни. І хоча явище регулювання мовних відносин у державах не було новим, саме в післявоєнні роки воно отримало назву і зазнало комплексного наукового переосмислення. Відомий хорватський соціолінгвіст Д. Шкілян визначає мовну політику як “сукупність раціональних і переважно інституціональних заходів, якими певне суспільство впливає на мовну форму суспільної комунікації і на її утвердження у свідомості мовців” (Škiljan, 1988, s.8). На думку соціолога С. Райт, мовне планування та мовна політика мають своїм завданням дослідити, як влада використовує мову для встановлення гегемонії, обмеження прав, організації чи розмежування (Wright, 2010, s.40). Таким чином, мовна політика координує всю діяльність певних державних інституцій, які відповідають за ідеологію в певному соціумі і мовну практику в ньому.

© Васильєва Л., 2018

¹ Термін *рестандартизація* в хорватській лінгвістиці використовують для з'ясування процесів мовної політики та мовного планування в Хорватії після розпаду СФРЮ. Рестандартизація проявляється в (пере)оцінці мовного стандарту, вона також установлює межі для переосмислення тих компромісів, що існували в період політичної залежності. Визначена в контексті мовного планування рестандартизація є процесом, який має на меті надати мові нового – старого статусу й престижу шляхом “оформлення” [переоформлення. – Л.В.] старого – нового корпусу (Cooper, 1986, p. 122–123; Peti-Stantić, 2009, s.75).

Положення про важливість мови для конкретної нації започатковане в XIX ст. ідеєю про одну окрему націю, мову та історію, яка є визначальною при окресленні надважливої ролі мови у формуванні певної нації. Мові як складнику національної ідентичності в побудові держави належить утилітарна роль: вона є засобом інформації, інструментом ефективного функціонування політичного та економічного життя держави, розвитку демократії тощо. С. Райт пояснює це тим, що уніфікована мова спонукає до об'єднання, даючи можливість спільноті в межах певної держави розвивати свою культуру. Якщо мова якоїсь групи людей відрізняється від сусідньої з нею мови, має відповідний ступінь внутрішньої когезії, то це може служити аргументом для того, щоб цю групу людей вважати іншим (окремим) народом (Wright, 2010, s.41). Оскільки народ вважає мову елементом своєї ідентичності, державні інституції надають їй великої ваги саме в ті моменти історії, коли необхідно “пробудити” в соціумі відчуття спільної ідентичності.

Ці міркування підтверджує розвиток хорватської мовної ситуації в 90-ті рр. XX ст. Тут варто нагадати, що особливість ситуації з хорватською/хорватсько-сербською мовою полягає в тому, що стандартизація на самих її початках (наприкінці XIX – початку XX ст.) знищила традицію природного її розвитку протягом попередніх століть, що не могло не вплинути на мовну політику в країні після здобуття нею незалежності.

Кілька зауваг про головний напрям мовної політики, який охоплює мовне планування, що передбачає планування статусу і планування корпусу, і як завершення – прийняття мови соціумом. Планування статусу мови як частини мовного планування, на думку хорватської соціолінгвістки Я. Гранич (J. Granić), означає “незавершений процес визначення комунікативного простору і меж досяжності всіх ідіомів у комунікації, стандартизованої мови та її нестандартних ідіомів, а також офіційної мови” тощо (2009, s.24). Планування статусу мови теж має певні модифікації. Існують різні підходи до планування статусу мови в державних націях і в багатонаціональних державах. У XX–XXI ст. у хорватській мовній ситуації склались два типи планування статусу мови. Перший тип пов'язаний з вибором того варіанту мови, який має стати офіційним у державі засобом комунікації її інституцій, і такий тип планування статусу мови став визначальним для Хорватії в 90-ті роки XX ст. Другий тип полягає у плануванні статусу мови в багатонаціональній державі, він був характерним для СР Хорватії в часи СФРЮ. Другий тип передбачає існування поняття “право на мову” (людське право на мову), яке мало б забезпечувати (але *de facto* не завжди забезпечувало) рівноправність усіх офіційних мов у країні.

Планування корпусу мови Я. Гранич вважає найнаближенішою до лінгвістики частиною мовної політики, котру часто ототожнюють зі стандартизацією та нормуванням (Granić, 2009, s.25). Планування корпусу є важливим для підтримки мовної когезії в суспільстві, яке завжди схильне до мовної диференціації шляхом створення власних слів і їх форм (наприклад, жаргону) для задоволення потреб певних соціальних груп. “До прескрипції вдаються як до засобу збереження солідарності та взаємного розуміння, щоб запобігти розпаду мовної групи. Солідарність проявляється у стабільності і домовленості щодо норм, зв'язку поколінь, засвоєнні мови дітьми”, – вважає дослідниця С. Райт (Wright, 2009, s.46).

Максимальна ефективність планування корпусу мови дає змогу якнайбільше запобігати появі можливих непорозумінь у мовній спільноті. Хоча прескриптивна норма найчастіше діє в напрямі когезії, у певні моменти вона спрямована на диференціацію, щоб підкреслити відмінності в нормі однієї мови щодо норми другої. Це можна проде-

монструвати на хорватській мовній ситуації, де процес диференціації мови шляхом елаборації був характерний для розвитку мови з метою досягнення конкретної політичної мети – утвердження самостійної національної спільноти. Щоправда, процес диференціації хорватської мови від сербської розпочався значно раніше, у 20–30-ті роки XX ст. (відразу після того, як сербська мова стала панівною щодо хорватської), свого ж розвитку вона досягла саме в часи здобуття Хорватією незалежності – в 90-ті роки XX ст.

При плануванні засвоєння мови використовуються не лише мовні, а й позамовні засоби, які розвивають мовну свідомість комунікантів. Планування засвоєння мови стосується всіх політик і стратегій, за допомогою яких громадяни повинні набутися мовленнєвої компетенції щодо мови, яка є офіційною. Одним із сегментів, пов'язаних з мовною політикою, як слушно стверджує Я. Гранич, є культура мови, вона полягає в поєднанні творчого використання мови, культури вербальної комунікації, відомостей про мову і світ, міжкультурної комунікації та мовної толерантності (Granić, 2009, s.24–25).

З перспективи сьогодення можна стверджувати, що хорватській мовній ситуації XX–XXI ст. загалом притаманні три важливі риси, які упродовж цього тривалого періоду по-різному і з неоднаковою інтенсивністю впливали на неї.

1. Вплив ідей хорватських вуківців і їхньої мовної концепції на розвиток хорватської мови та її стандартизацію. Так чи інакше, з певними відхиленнями від цієї концепції, насамперед з огляду на тривалу попередню хорватську літературно-мовну традицію, або без них, стандартизація відбулася саме за цією концепцією – вона посіла домінуючу позицію в хорватській мовній політиці перших десятиріч XX ст., а також у наступні інтенсивно впливала на неї, а отже, – і на стандартизаційні процеси в мові².

2. Тривале перебування хорватів в багатонаціональній державі (Королівстві сербів, хорватів і словенців, Королівстві Югославії, після Другої світової війни – в СФРЮ). Мовна політика, яка проводилася в ній, виразно зіставляла стандартизовану хорватську мову із сербською. Це проявлялось у мінімізації хорватсько-сербських мовних відмінностей і цілком відкритому нав'язуванні сербських мовних особливостей мовцям-хорватам, що спричинило в носіїв хорватської мови певний комплекс меншовартості: чи дійсно хорватська є окремою мовою, чи могли б хорвати розмовляти інакше, якби коло історії повернулось по-іншому?

3. Як протидія уніфікації хорватської мови з сербською в XX ст. – усвідомлення мовцями того, що самотність хорватської мови полягає в її тримовності, саме вона була важливим складником усього процесу її розвитку в попередні століття і завжди підтверджувала її унікальність³.

² Кілька фактів, пов'язаних з розвитком хорватської мови у XIX ст., які зумовили мовну ситуацію на початку досліджуваного періоду. У XIX ст. у пошуках шляхів побудови нової мовної норми Л.Гай та його послідовники обрали зразком штокавицю з використанням нештокавського мовного матеріалу. Було написано граматику літературної мови та кодифіковано її термінологію. Цей напрям підтримали представники загребської філологічної школи. Під впливом діяльності школи хорватських вуківців як основа нормативної мови хорватів утвердилася новоштокавиця, яка стала єдиною недоторканою і правильною базою літературної мови хорватів аж до 90-х рр. XX ст. Традиційні для хорватської мови неновоштокавські та нештокавські елементи залишилися поза нормою.

³ Мова хорватів є сукупністю трьох основних діалектів – штокавського, чакавського та кайкавського. Стандартизована мова базується на штокавському діалекті. Кайкавський та чавський діалекти становлять основу регіональних літературних мов, сфера використання яких вужча за стандартизовану мову. Хорватські культурні діячі робили спроби об'єднати всі три діалекти у тримовний гібрид, наприклад, озальський осередок, який описано в граматиці Ю. Крижанича (1668), лексикографічне відображення його зафіксоване у словнику І. Белостенеца (1740). Ці спроби засвідчили, що в той час у кайкавській частині хорватських земель чакавські та штокавські елементи – звичне явище.

Три зазначені міркування зумовлюють перебіг подій, які ілюструють мовну ситуацію в Хорватії досліджуваного періоду і які можуть бути викладені в певній послідовності.

Нормативні процеси в хорватській мові та утвердження її самостійності

Розвиток хорватської мови на початку XX ст. визначила концепція хорватських вуківців. На той час діяв правопис І. Броза, який після смерті останнього доопрацював Д. Боранич. 1914 р. сербський критик Й. Скерлич запропонував провести анкетування серед хорватських культурних діячів з метою наближення хорватської мови до сербської, яке могло реалізуватися після відмови хорватів від ієкавиці. Задля цього деякі хорватські письменники (Т. Уєвич, М. Крлежа, А. Б. Шимич) дійсно пішли на певні поступки, перейшовши, щоправда, лише на короткий час, на єкавицю.

Після Першої світової війни хорвати проживали на території різних держав. З 1918 р. – в Королівстві сербів, хорватів та словенців під володарюванням сербської династії Караджорджевичів. Деякі хорватські політики, які виступали тоді за створення окремої держави Хорватії, зазнавали утисків. Деяких, зокрема С. Радича (голову Хорватської селянської партії), було вбито в Белграді 1928 р. безпосередньо в стінах парламенту. Зрозуміло, що після цього вбивства мовні компроміси для хорватської культурної еліти стали неможливими.

Крім того, тривале існування в Хорватії трьох літературних мов на кайкавському, чакавському та штокавському мовному матеріалі зумовило те, що створена на початку XX ст. основа хорватської мови як результат діяльності послідовників В. Караджича в Хорватії стала належністю передовсім граматик і словників. Між нею й мовою художньої літератури встановилася чітка дистанція. Для хорватських письменників кайкавиця і чакавиця надалі залишалися джерелом, з якого вони черпали мовне багатство для своїх літературних творів.

Для наступного періоду компроміси вже не характерні. Ідеї белградського політичного централізму передбачали нові дії в мовному плані, насамперед запровадження в мову сербських виразів і граматичних форм через військову та цивільну адміністрацію та освіту. Спроби сербських мовознавців закласти теоретичну базу для подолання хорватсько-сербських мовних відмінностей були сприйняті в Хорватії як намагання знищити хорватську мову, а отже, і хорватську націю. Усе завершилося тим, що утопічна ідея створення єдиного сербсько-хорватського народу, поставила проблеми мови та правопису в один ряд із невирішеним у Югославії національним питанням (Ванас, 1991, s.91). Прийняття у 1930 р. єдиного правопису для всієї країни (навіть для Словенії) хорвати витлумачили як ще один акт приниження їхньої національної гідності (Ванас, 1991, s.91) (хоча фактично офіційно в той час ще існували два письмових узуси, створені О. Беличем – для сходу, Д. Бораничем – для заходу⁴). Ці факти вплинули на те, що хорватів стали називати “сепаратистами”, а сербів – “унітаристами”.

І все ж, зазначений період був плідним для розвитку мовознавчої наукової думки в Хорватії. Світ побачила наукова праця С. Івшича з діалектології “Jezik Hrvata kajkavaca” (Мова хорватів-кайкавців) 1936 р., лексикографічна практика поповнилася словниками “Šta je šta” (Що є що) у 1938 р., Н. Андрича та І. Великановча в 1938 р., “Відмінності між сербською та хорватською мовами” П. Губерина і К. Крстич у 1940 р.

⁴ В укладанні спільного сербсько-хорватського правопису взяли участь хорватські мовознавці Т. Маретич, С. Івшич, Д. Боранич. Однак провідна роль належала сербському мовознавцю О. Беличу.

Після утворення Незалежної Держави Хорватії питання окремої хорватської мови набуло національного значення. До його вирішення прислужилася щойно згадана праця та численні статті як відгуки на неї. Дослідники, здавалось, були за крок до розв'язання цього важливого для хорватів питання, зробивши висновок про існування окремої хорватської мови.

У повоєнній Югославії мовні проблеми стали на порядок денний у середині 50-х років. Спроби створити уніфіковану сербсько-хорватську мову базувалися вже на марксистських ідеологічних засадах⁵. Попри федеративні начала в побудові країни, унітаристські тенденції щодо мовних питань набули значного поширення. Нове видання правопису О. Белича від 1952 р. (Белић, 1952) повинно було сприяти створенню спільного сербсько-хорватського правопису. Висловлене в цьому виданні міркування докорінно відрізнялося від попередніх плюралістичних заяв тогочасної революційної влади. Наприклад, рішення від 19 грудня 1944 р. Й. Броза Тіто про друкування “Офіційної газети” (“Службени лист”) сербською, хорватською, словенською та македонською мовами, в якому передбачалося, що хорватське видання керуватиметься правописом Д. Боранича, який прийняли хорватські партизани та згідно з нормами якого В. Назор написав перші партизанські поезії. Отже, в ранній повоєнний період тенденцій об'єднати сербську та хорватську мови ще не було (Banac, 1991, s.99).

У 1954 р. Матиця сербська ініціювала зустріч лінгвістів у Новому Саді, де було прийнято рішення про формування єдиної мови сербів, хорватів та чорногорців, що мало проявитись у створенні спільного правопису. Зрозуміло, попередньо це схвалили найвищі партійні структури⁶. Новий новосадський правопис став компромісом між правописом О. Белича та Д. Боранича, однак в окремих питаннях він ідентичний з правописом О. Белича, а це означало, що сербській мові з латинською графікою Конституція 1963 р. давала все більше шансів утвердитись у функції державної мови⁷.

Протидія хорватських лінгвістів мовній уніфікації відображена в теорії про два варіанти – загребський і белградський – сербсько-хорватської мови. Положення про варіанти хорватські лінгвісти чітко обґрунтували на конгресі югославських славістів 1965 р., а в 1967 р. знову його підтвердила хорватська культурна еліта в “Декларації про назву й становище хорватської мови” (Васильєва, 1999, с.84–85). Декларація давала право хорватам офіційно називати мову хорватською згідно з принципами національного суверенітету. Документ констатував про переважання сербської мови в службовій документації, про насаджування сербської як державної, свідчив, що хорватська мова зазнає утисків і що їй відводиться роль місцевої говірки. Завершувалася декларація вимогою зміни конституції і створення умов для розвитку хорватської мови (Banac, 1991, s.102).

Репресії проти підписантів декларації призвели до ще більшого спротиву новосадському договору, поглибили кризу в стосунках між мовознавцями Сербії та Хорватії⁸. З

⁵ Див. низку документів, пов'язаних з проблемами мови у книзі С. Баби́ча (Babić, 1990)

⁶ Хорватський дослідник І. Банац пов'язує зазначену акцію з аферою, спрямованою проти югославського політика М. Джиласа і припускає, що дев'ять хорватських учасників зустрічі в Новому Саді, зокрема, Й. Хамм, М. Храсте, Л. Йонке, повторили б долю М. Джиласа, якби виступили проти участі у цій зустрічі (Banac, 1991, s. 77).

⁷ Після видання правопису (Правопис, 1960) в Конституції Югославії 1961 р. керувалися його головним положенням про те, що лише сербсько-хорватська/хорватсько-сербська мова є в офіційному використанні в чотирьох республіках колишньої Югославії: Сербії, Хорватії, Боснії та Герцеговині й Чорногорії (Ustavi, 1974, s.73). Про офіційне використання в цих республіках інших мов не йшлося.

⁸ Історія хорватської літературної мови цього періоду в контексті політичних подій того часу детально подана в своєрідній “антології” наукових статей, прокламацій, маніфестів, полемік, юридичних актів, гуморесок у праці С. Баби́ча (S. Babić), яка становить збірку документальних матеріалів про мовну політику, політизацію питання хорватської мови протягом останніх десятиріч (1990).

огляду на це, було видано лише два томи спільного словника сербської і хорватської Матиць, оскільки хорватська сторона відмовилася від участі в проєкті (Речник српско-хрватског књижевног језика, 1967–1976). У 1971 р. мовні проблеми досягли критичної межі. Керівництво Матиці хорватської розірвало новосадський договір. У заяві Матиці з цього приводу стверджувалося, що новосадська угода стала засобом нівелювання мовної рівноправності й нав'язування сербської літературної мови еквівалентного типу на всій території поширення хорватсько-сербської мови. Виходячи з засад мовної єдності, угода уможливила такі інтерпретації, які загрожували існуванню хорватської літературної мови (Izjava Matice hrvatske, 1970–1971, s.138). Через цю заяву Матицю визнали одним із головних винуватців “хорватської весни”. Партійна верхівка Хорватії, намагаючись втримати в руках хорватське суспільство й спрямувати хорватську національну ідею в русло співіснування з іншими народами та союзними республіками, ініціювала створення нового правопису (Babić, Finka та Moguš, 1991), видання якого спочатку відклали, а згодом зовсім заборонили. Попри це в Конституції СР Хорватії від 1971 р. хорватська мова на території Хорватії вже визнавалася офіційною. Було опубліковано кілька праць про хорватську літературну мову, граматику хорватської мови (Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika, 1979). Автономія мови стала для хорватського народу виявом його національної сутності та гідності⁹.

Відсутність єдиного розуміння статусу варіантів сербсько-хорватської літературної мови, неможливість координувати мовну політику, що проводилася в різних республіках СФРЮ, де рідною для населення були мовні різновиди з однією назвою “сербсько-хорватська”, різні уявлення про норму сербсько-хорватської стандартної мови (одна чи декілька норм)¹⁰ виразно помітні в мовній практиці засобів масової інформації. У більшості випадків редакції газет та журналів не дотримувалися принципів рівноправності норм варіантів, “у процесі друкування ідентичних газет проводиться їх адаптація, заміна лексики іншого варіанту, допускається практика “перекладу” з одного варіанту на другий” (Дмитриев, 1988, с.236).

У подальшому постанови ЦК Союзу комуністів Хорватії і Заява наради представників Президій Центральних комітетів Союзу комуністів республік та працівників науки та освіти, пов'язані з мовною політикою від 1986 р., не внесли до неї кардинальних змін. У тогочасній науковій думці Хорватії рішуче заперечувалися поширені тоді уявлення про історію хорватської мови, а порівняльний аналіз хорватської та сербської мов став предметом нових правописних суперечок. Видатні мовознавці, члени загребського мовного товариства, С. Бабич, З. Вінце, Д. Брозович, Л. Йонке, Р. Катичич, згуртувавшись навколо часопису “Jezik” (“Мова”), уважно стежили за природним розвитком хорватської мови, вони ж ліквідували штучно проведену межу між хорватською літературою епохи відродження та літературою наступних століть (Banas, 1991, s.104).

Після утворення незалежної держави Республіка Хорватія мовну політику було спрямовано на закріплення статусу хорватської мови як офіційної в комунікації її

⁹ У публікаціях і заявах лінгвістів дійшло до термінологічного абсурду: мова ділилася на хорватську та сербсько-хорватську. Пропозиції щодо нової класифікації слов'янських мов (а вони неодноразово надходили в подальший період), в яких бралася б до уваги самостійність хорватської мови, подав хорватський лінгвіст С. Бабич: “Коли ставиться питання, скільки живих слов'янських літературних мов, до них треба додати ще дві: хорватську літературну мову, оскільки вона вживається у СР Хорватії, та сербсько-хорватську літературну мову, поширену в СР Сербії” (Babić, 1985, s. 14).

¹⁰ Серед югославських лінгвістів не було єдиного підходу і до визначення статусу мови (одна мова, національно-територіальні різновиди однієї мови, дві мови), а також до лінгвоніму (Багдасаров, 2002, с.42). Використовувалися назви мови: хорватсько-сербська, сербсько-хорватська, хорватська чи сербська, сербська, хорватська.

новоутворених державних інституцій. У плануванні засвоєння мови мовцями-хорватами важливе значення відводили засобам, які розвивали мовну свідомість комунікантів, звільняли від нав'язуваної попередньо мовної практики, а головні стратегії мовної політики полягали в наданні громадянам можливості швидше здобути мовленнєву компетенцію щодо мови, офіційної в незалежній Хорватії. Відбувалася переоцінка мовного стандарту, встановлювалися межі для переосмислення тих компромісів, які існували в період політичної залежності.

Найнаочніше характерні риси хорватської мовної ситуації і зміни, ініційовані після здобуття незалежності, позначилися на її лексичному рівні. Для хорватської мовної ситуації 90-х років характерний значний спротив наявним у мові сербським словам чи сербським словотворчим компонентам, які утвердилися в ній у період існування спільної мови, причому деякі з них притаманні штокавиці (новоштокавиці), тому твердження, що вони є лише сербськими, є безпідставними. Зокрема, у хорватській мовній практиці значно зменшилась частота вживання слова *hiljada*, яке зазвичай використовувалося паралельно зі словом *tisuća* – лише на іншому, переважно нижчому, стилістичному рівні (Brozović, 1988, s.166). Колишній режим, який формував мовну політику, надавав перевагу лексемі *hiljada*, а слово *tisuća* деякий час навіть було заборонено вживати в передачах загребського радіо (Brozović, 1988, s.166). Оскільки *hiljada* – єдине слово з цим значенням у сербській мові, у широких верствах хорватського суспільства утвердилася думка, начебто лексема *hiljada* почала функціонувати в Хорватії в югославську епоху, через що хорвати намагалися її уникати. Подібний опір щодо вживання цього слова, гадаємо, негативно позначається на виражальних можливостях мови й утруднює розуміння мови хорватської літератури, де представлені обидві лексеми. Нераціональне, суб'єктивне сприйняття певного слова чи виразу суттєво шкодить мові.

Серед хорватів побутує думка, що всі росіянізми і турцизми (арабізми) проникли в хорватську мову під тиском сербської. Зважаючи на це, багато хорватів відкидає їх цілком. Насправді ж усе відбувалось інакше: в хорватській мові, попри різні перешкоди, все ж відбувалися процеси нормування, розроблявся власний стандарт, запозичалися необхідні слова, незалежно від сербської мови. Щодо турцизмів: одні з них використовуються лише в сербській, другі – лише в хорватській або переважно в хорватській мові, як, наприклад, *deva*, *kat*. Якщо ж вони спільні для обох стандартів, то різняться фонетично (*mahala* : мала) або за формою (*hamal* : амалин), але найчастіше в обох стандартах їм приписується неоднаковий стилістичний статус (Brozović, 1988, s.166). Стосовно росіянізмів: наші спостереження за суспільно-політичною лексикою сербсько-хорватської мови, використовуваною в сербській і хорватській періодиці повоєнного періоду, показали, що запозичення з російської позначали переважно реалії колишньої радянської чи соціалістичної дійсності (*sovhoz*, *stahanovac*, *polibiro*, *kulak*, *uravnilovka*, *perestrojka* та ін.) (Васильєва, 1986, с.98), а також специфічні російські предмети, одяг, їжу, напої, грошові одиниці (*balalajka*, *valjenke*, *pirog*). Росіянізми в хорватську та інші мови колишньої Югославії¹¹ потрапляли безпосередньо з російської (*votka*, *rubalj/rublja*), а не через мову-посередник, оскільки цьому сприяли контакти між Радянським Союзом (Росією) та Югославією, у складі якої перебували Хорватія та її інші колишні республіки¹².

¹¹ У словенську і македонську мови.

¹² Детально про лексику російського походження див. у нашій праці (Васильєва, 1986, с. 97–105).

Особливості рестандартизації

В останні роки для хорватської лексики характерна тенденція до повернення в її активний склад термінів та інших слів, які попередньо вважалися архаїзмами (Bugarski, 1995, s.134) (*vojarna, satnik, bojničnik, pričuvni časnik, zemljovid, veleposlanik*, а також: *ravnatelj, opskrba, uvjerenje* та ін.). Ці лексичні одиниці дійсно на певний час були витіснені з обігу словами, притаманними сербському стандарту (*kasarna, kapetan, major, rezervni oficir, horizont, ambasador, direktor, snabd (ij)evanje, ub (j)edenje*). Попри інтервенції сербського стандарту, в хорватській мові в писемних джерелах та в усному мовленні все ж залишилися вжитку слова *zemljopis, bjelokost, tijekom, podrijetlo, blagdan* (серб. *geografija, slonovača, u toku, poreklo, praznik*¹³). У незалежній Хорватії в активний обіг повернулося багато давніх лексем, пов'язаних з різними функціональними стилями хорватської мови, які були виведені з вжитку на початку ХХ ст. хорватськими пуристами¹⁴. Для них єдиним мірилом відповідності лексеми нормі була її наявність у лексичній "народної мови", тобто в новоштокавських говірках¹⁵. Через це хорватська мова на деякий час втратила багато необхідних слів з різних функціональних сфер. На початку 90-х років ХХ ст. деякі з них повернулися і були відразу прийняті її носіями (*časnik, naobrazba, veleposlanstvo, zastupnik* та інші), а деякі – ще раніше, в період існування єдиної, але завжди двоваріантної (незалежно від того, визнавався чи не визнавався цей факт у той чи інший період історії) сербсько-хорватської/хорватсько-сербської мови. Така доля спіткала, наприклад, слово *kolodvor*. Пуристи вважали його неприпустимим для вживання, оскільки воно є калькою німецької лексики *Bahnhof*, що з'явилася в хорватській мові за посередництвом угорської (*pályaudvar, pálya* – полотно, *udvar* – двір). Незважаючи на ці твердження, слово перебувало в активному вжитку хорватів протягом усього періоду існування спільної мови. Принагідно зазначимо, що серед слів, проти яких на початку ХХ ст. рішуче виступали пуристи, були й інші загальновживані відповідники, які ніколи не виходили з активного обігу (*domovnica, gradonačelnik, imendan, pobornik, predrasuda, prijestolonasljednik, prosvjed, punomoć, rođendan, stupanj, stavak*). Їх теж свого часу пуристи оцінили як неправильні та непотрібні (Samardžija, 1998, 61).

Через пуристичні тенденції початку ХХ ст. хорватська мова могла позбутися і багатьох кайкавських та чакавських слів. Сьогодні ці лексичні одиниці – невід'ємна частина її лексичного багатства. Серед них *prah* мало бути змінене на *prašina, črčkati* на *drljati, huškač* на *podbedač, podrobno* на *potanko, pojedince, pospan* на *dremovan, tjedan* на *nedjelja, sedmica*. Подальший розвиток мови засвідчив, що поза нормою залишилася лише частина відповідників (*akoprem, capa, črknja, dotepuh, dropina, gladuš*¹⁶), значна ж кількість кайкавізмів (*črčkati, huškač, huškati, kukac, podrobno, pospan, preuzetan, prah, tjedan*) та чакавізмів (*klesar, spužva*) і надалі входять у хорватський стандарт.

¹³ На нашу думку, лексеми *blagdan* і *praznik* у хорватській мові різняться певною мірою стилістично, як, наприклад, в українській мові слова *вікенд* та *вихідні*.

¹⁴ Пуристичні тенденції початку ХХ ст. стали новим явищем в історії розвитку хорватської мови. Хорватські письменники, зокрема П. Зоранич (1508–1569), Ф. Главинич (1585–1652), П. Ритер Витезович (1652–1813), ще у передмовях до своїх творів нарікали на наслідки надмірного впливу латинської, італійської, турецької чи угорської мов на хорватську.

¹⁵ Новоштокавське фольклорне койне було непридатним для обслуговування різних функціональних сфер мовлення (Samardžija, 1998, s.60).

¹⁶ Остання лексема доволі часто трапляється у творах художньої літератури, і не лише у кайкавських авторів. Зафіксована вона словником хорватської мови В. Анича (Anić, 1994, s.213).

У сучасному хорватському мовознавстві чітко сформульована позиція щодо вживання запозичених слів¹⁷. Без обмежень залишилися лише екзотизми, епоніми, а також слова “з високим ступенем засвоєння”¹⁸. З огляду на пуристичні тенденції, дещо зменшена кількість інтернаціоналізмів, залишилася незначна їх частина: *analogija, demokracija, esej, kritika, majstor, opera, politika, pseudonim, smog, tranzistor, zenit* та ін. Варто зазначити, що в хорватській мові робилися спроби замінити деякі з уживаних тепер інтернаціоналізмів власними словами, однак вони не були вдалим: *hektar* на *storina*, *kilometar* на *mjeretina*, *lokomotiva* на *samovoz*, *motor* на *samokret*, *magnet* на *gvozdoteg*, *parfumerija* на *mirisnica*, *sonet* на *zvučnopoika* та ін. І все ж, деякі інтернаціоналізми в хорватському стандарті вдало замінені лексемами з місцевого мовного матеріалу: *efikasan – djelotvoran, uniforma – odora, efektan – učinkovit, sorta – vrsta, apoteka – ljekarna, fabrika – tvornica* та ін.

У хорватській нормі застосовується чітке правило: якщо для запозичення існує хорватський відповідник, значення якого повністю збігається зі значенням запозиченого слова, то “хорватський стандарт перевагу в комунікації надає хорватській лексемі” (Samardžija, 1998, s.58–66): *dopustiti*, а не *dozvoliti*, *juha*, а не *supa*, *nadzvučan*, а не *supersoničan*, *neznalica*, а не *nevježa*, *susjed*, а не *komšija*, *vjerodajnica*, а не *akreditiv*, *putovnica*, а не *pasoš*, *topništvo*, а не *artiljerija*, *bojnik*, а не *major*, *satnik*, а не *kapetan*, *povjerenstvo*, а не *komisija*, *jamstvo*, а не *garancija*, *ravnatelj*, а не *direktor*, *središnji* а не *centralni*, *središnjica*, а не *centrala* і т. д. Лексеми *dozvoliti*, *supa*, *supersoničan*, *nevježa*, *komšija*, *akreditiv*, *pasoš*, *artiljerija*, *major*, *kapetan*, *komisija*, *garancija*, *direktor*, *centralni*, *centrala* носії хорватської мови вважають сербізмами, а їх уживання в мові пояснюють сербським впливом. У тих випадках, коли обсяг змісту чи конотативне значення запозиченого слова є ширшим (вужчим) від обсягу змісту хорватської лексеми, то, залежно від контексту, можуть вживатися обидві лексеми, наприклад: *autor* і *pisac*, *čorba* і *juha*, *obmana* і *prijevara*, *primitivan* і *prvotan*.

Сьогодні лексичний рівень є тією категорією мовної системи, яка найбільшою мірою, порівняно з іншими рівнями, є різною в обох стандартах¹⁹. 1991 р. У Хорватії вийшов спеціальний “Словник відмінностей між хорватською та сербською мовами”

¹⁷ Ставлення до пуризму як до прояву мовної культури в сучасному хорватському мовознавстві чітко висловив Р. Катичич: “Пуризм не можна обійти, коли йдеться про мовну культуру. Без нього – як продовження рефлексу збереження мови, як начала її впорядкованості й взаємозумовленості – вона [мовна культура] властиво неможлива. Тому пуризм у цьому сенсі та мовна культура властиво є синонімами” (Katitić, 1993, s.178).

¹⁸ Негативно про пуристичні тенденції у сучасній хорватській термінології висловлювалися сербські лінгвісти, зокрема Р. Бугарські: “Наочний приклад шкідливості неправильного розуміння явища пуризму спостерігаємо в мовній дійсності Республіки Хорватії. Тут, крім утвердження новотворів у галузі адміністрації, поспішають “похорватити” й цілі термінології різних галузей знань, що в очах декого, можливо, зміцнює почуття національної ідентичності і досягнутого державного суверенітету, однак, не сприяє бажаному ефективному входженню цієї країни в сучасні європейські та світові процеси” (Bugarški, 1996, s. 23).

¹⁹ Дослідження відмінностей між сербською та хорватською мовами пов’язують з появою зазначеної вище праці Губерини і Крстича “Відмінності між хорватською та сербською мовами”, а також у статті Р. Бошковича (R. Bošković) “Про лексичну та стилістичну диференціацію сербської та хорватської літературної мови” (“Наш језик”, 1935). У статті вперше йшлося про диференціацію літературної мови белградського та загребського регіонів (1935, s. 277–284). Лексичні відмінності між мовами Р. Бошкович поділив на дві групи. Першу становлять слова, які мають відмінні питомі лексичні одиниці: *objeda* (курсив – хорв. – Л.В.): *kleveta, tlak – pritisak, osjećalo – čulo, prigoda – prilika, ubrojan – uračunljiv, navodno – tobože, osebujan – naročit* та ін. До другої групи він відніс випадки, коли: а) хорватська має кальковане або питоме слово, а сербська – запозичення: *pristoja* – *taksa, tvrtka* – *firma, oporba* – *opozicija, topništvo* – *artiljerija, kazalo* – *registar* та ін.; б) у хорватській мові для позначення назви існує лексема, а в сербській – словосполучення: *stotinka* – *stoti deo, obranik* – *izabrani sudija, povoljština* – *kad se nekom izlazi na ruku; sastojina* – *sastavni deo* та ін.

В. Бродняка (V. Brodnjak, 1991)²⁰. На 650 сторінках автор словника навів від 11,5 до 16,0% (включаючи 5% завдяки відмінностям у рефлексі давнього *ě*) лексем, неоднакових у сербській і хорватській мовах. Більшість слів у словнику об'єктивно різняться за формою та семантикою. Щоправда, у ньому виділяється група слів, яка є вузько локальною, а також подаються слова, які є давно забутими або нефункціональними в сучасній хорватській мові. Однак такі пари: *posev* – *usjev*, *poslanik* – *zastupnik*, *posmatrati* – *promatrati*, *sedište* – *sjedalo*, *sijalica* – *žarulja*, *srč* – *srž*, *vratar* – *vrtilar* та ін. об'єктивно висвітлюють відмінні риси на лексичному рівні між двома стандартами²¹ і наочно ілюструють процеси рестандартизації.

Висновки

Підсумовуючи особливості хорватської мовної ситуації за понад столітній період, варто передусім зазначити, що соціолінгвістичний і соціополітичний статус хорватської мови в цей доволі турбулентний для її розвитку період зараз можна вважати цілком визначеним. У ХХІ ст. хорватська мова ввійшла зі сформованою кодифікованою нормою, хоч і з певними проблемами, які потребують свого вирішення.

У майбутньому плануємо дослідити проблему пуризму в аспекті процесів рестандартизації інших рівнів мовної системи.

Список покликань

- Белић, А., 1952. *Правопис српскохрватског књижевног језика*. – Београд: Просвета.
- Багдасаров, А. Р., 2002. О нормировании хорватского литературного языка и языковой политике в 80–90-х годах XX века. *Славяноведение*, 3, с.40–49.
- Бугарски, Р., 1996. Стране речи данас: појам, употреба, ставови. *О лексичким позајмљеницама*. Суботица, с.17–25
- Васильева, Л.П., 1986. Общественно-политическая лексика русского происхождения в сербохорватском языке (послевоенный период). *Славянская филология*, 5, Ленинград, с. 97–105.
- Васильева, Л., 1999. Мовна ситуація на теренах колишнього сербохорватського ареалу (соціолінгвістичний та генеалогічний аспекти проблеми). *Slavica Tarnopolensia*, 6, с. 79–89.
- Дмитриев, П.А., 1988. Некоторые особенности функционирования вариантной лексики сербохорватского/ хорватосербского литературного языка в периодической печати СР Сербии и СР Хорватии. *Функционирование славянских литературных языков в социалистическом обществе*. Москва: Наука, с. 225–255.
- Правопис српскохрватског књижевног језика. Са правописним речником*, 1960. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскохрватског књижевног језика. Књ.1–6*, 1967–1976. Нови Сад: Матица српска.
- Anić, V., 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, S., 1985. Štokavština i književni idiom i na njoj utemeljeni. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7, s.13–28.
- Babić, S., 1990. *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*. Zagreb: Mladost.
- Babić, S., Finka, B. та Moguš, M., 1991. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Banac, I., 1991. *Hrvatsko jezično pitanje*. Zagreb: Mladost

²⁰ Праця Губерини–Крстича містить і словник відмінностей між сербською та хорватською мовами, який налічує 4709 слів. Аналогічний словник вийшов роком раніше у варшавському виданні граматики Ю. Бенешича (Benešić, 1937, s. 233–278).

²¹ У словнику міститься близько 30 000 словникових статей. Якщо не брати до уваги 15–20% матеріалу, а саме екзотизми, історизми, архаїзми, турцизми, місцеву лексику, залишається близько 20 000 лексичних відмінностей, що, навіть у випадку залучення до відмінностей похідних, становить доволі значну кількість.

- Benešić, J., 1937. Serbizmy i kroatyzmy. J. Benešić, *Gramatyka języka chorwatskiego czyli serbskiego*. Warszawa, s. 233–278.
- Bošković, R., 1935. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. *Naš jezik*, 9/10, s.277–284.
- Brodnjak, V., 1991. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brozović, D., 1998. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme. *Jezik*, 5, s.161–176.
- Bugarski, R., 1995. *Jezik od mira do rata*. Beograd: Čigoja štampa.
- Cooper, Robert L., 1996. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gračić, J., 2009. Uvod. *Jezična politika i jezična stvarnost=Language Policy and Language Reality*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, s. 23–34.
- Guberina, P.та Krstić, K., 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb, (Pretisak. Mainz, 1977).
- Izjava Matice hrvatske: Novosadski dogovor odbačen*, 1970–1971. *Jezik*, 5, s.138.
- Katičić, R., 1993. Načela standardnosti hrvatskoga jezika. *Jezik*, 5, s.170–180.
- Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*, 1979. Zagreb: Medicinska naklada.
- Peti-Stantić, A., 2009. Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika. U: L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na stokavštini*. Zagreb: Disput, s.71–82.
- Radovanović, M., 1986. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ustavi i ustavni zakoni. I.* 1974. Zagreb: Službeni list.
- Samardžija, M., 1998. Puristička načela i kriteriji. M. Samardžija, *Hrvatski jezik* 4. Zagreb: Školska knjiga, s. 58–66.
- Škiljan, D., 1988. *Jezična politika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wright, Sue, 2010. *Jezična politika i jezično planiranje – od nacionalizma do globalizacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

References

- Belić, A., 1952. *Spelling of Serbo-Croatian literary language*. Beograd: Prosveta. (In Serbian)
- Bagdasarov, A.P., 2002. On the rationing of the Croatian literary language and language policy in the 80–90s of the twentieth century. *Slavic studies*, 3, s. 40–49. (In Russian)
- Bugarski, R., 1996. Foreign words today: concept, use, attitudes. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica, s.17–25. (In Serbian)
- Vasylyeva, L. P., 1986. Socio-political vocabulary of Russian origin in the Serbo-Croatian language (post-war period). *Slavic philology*, 5, Leningrad, s.97–105. (In Russian)
- Vasylyeva, L., 1999. The language situation in the territory of the former Serbo-Croatian region (sociolinguistic and genealogical aspects of the problem). *Slavica Tarnopolensia*, 6, s. 79–89. (In Ukrainian)
- Dmitriev, P.A., 1988. Some features of the functioning of the variant vocabulary of the Serbo-Croatian / Croatian Serbian literary language in the periodical press of the Serbian and Croatian. *Funkcionirovanie slavyanskikh literaturnykh yazykov v socialisticheskom obshchestve*. Moskva: Nauka, s. 225–255. (In Russian)
- Spelling of Serbo-Croatian literary language. With a spelling dictionary*. 1960. Novi Sad: Matica srpska. (In Serbian)
- Dictionary of Serbo-Croatian literary language. Knj.1–6.* 1967–1976. Novi Sad: Matica srpska. (In Serbian)
- Anić, V., 1994. *Dictionary of Croatian language*. Zagreb: Novi Liber. (In Croatian)
- Babić, S., 1985. Shtokavština and the literary idioms that are based on it. *Hrvatski dijalekto-loški zbornik*, 7, s.13–28. (In Croatian)
- Babić, S., 1990. *Croatian Language in Political Vortex*. Zagreb: Mladost. (In Croatian)
- Babić, S., Finka, B. and Moguš, M., 1991. *Croatian spelling*. Zagreb: Školska knjiga. (In Croatian)
- Banac, I., 1991. *Croatian language question*. Zagreb: Mladost. (In Croatian)

- Benešić, J., 1937. *Srbisms and Croatisms. Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*. Warszawa, 1937, s. 233–278. (In Croatian and Polish)
- Wright, Sue, 2010. *Jezična politika i jezično planiranje – od nacionalizma do globalizacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. (In Croatian)
- Bošković, R., 1935. About lexic and style differentiation of Serbian and Croatian literary language. *Naš jezik*, 9/10, s.277–284. (In Croatian)
- Brodnjak, V., 1991. *Distinctive dictionary of Serbian and Croatian*. Zagreb: Školske novine. (In Croatian)
- Brozović, D., 1998. Current fluctuation of Croatian language norms. *Jezik*, 5, s.161–176. (In Croatian)
- Bugarski, R., 1995. Language from peace to war.– Beograd: Čigoja štampa. (In Serbian)
- Cooper, Robert L., 1996. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granić, J., 2009. Introduction. *Jezična politika i jezična stvarnost=Language Policy and Language Reality*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, s. 23–34. (In Croatian)
- Guberina, P. and Krstić, K., 1940. Differences between Croatian and Serbian. Zagreb, (Pretisak Mainz, 1977). (In Croatian)
- Statement by Matica hrvatska: Novosad's agreement rejected*. 1970–1971. *Jezik*, 5, s.138. (In Croatian)
- Katičić, R., 1993. Principle of the standard of Croatian language. *Jezik*, 5, s.170–180. (In Croatian)
- Prerequisite grammar of Croatian literary language*, 1979. Zagreb: Medicinska naklada., 1979. (In Croatian)
- Peti-Stantić, A., 2009. *Restandardization of the (standard) Croatian language*. In: L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput, s.71–82. (In Croatian)
- Radovanović, M., 1986. *Sociolinguistics*. Novi Sad: Matica srpska. (In Serbian)
- Constitutions and constitutional laws. 1.*, 1974. Zagreb: Službeni list. (In Croatian)
- Samardžija, M., 1998. Puristic principles and criteria. M. Samardžija, *Hrvatski jezik 4*. Zagreb: Školska knjiga, s. 58–66. (In Croatian)
- Škiljan, D., 1988. *Language policy*. Zagreb: Školska knjiga. (In Croatian)
- Wright, Sue, 2010. *Language policy and language planning – from nationalism to globalization*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. (In Croatian)

LANGUAGE SITUATION IN CROATIA AGAINST A BACKGROUND OF LANGUAGE POLICY IN THE COUNTRY (20th – beginning of the 21st century)

Liudmyla VASYLYEVA

*Ivan Franko National University in Lviv
Ilarion Svetsitskyi Department of Slavonic Philology
milav2000@yahoo.com*

Background. The researchers began to mark out the language policy as an independent socio-linguistic notion only after the World War II. The phenomenon of regulating the language relations in the countries was not new, but just in the post-war years it got its name and was scientifically and integrally rethought. Since the end of the 19th century the language policy in Croatia was determined by the language and political course of the ruling structures with a certain set of the rules of the language formation and its usage in the country. When Croatia became an independent state at the beginning of the 90s of the 20th century the language policy was directed at consolidating the status of the Croat language as an official one in the communication of its new state institutions. In planning the mastering of the language by the speakers-Croatians the means which developed the language consciousness of the

communicators and freed them from the former imposed language practice were of great importance, and the main strategies of the language police was in giving the citizens the possibility to get the speech competence in the official language as soon as possible.

Purpose. The purpose of the paper and its task are to present the language situation in Croatia in the 20th-21st centuries in the context of the language policy in the country, to outline some factors that conditioned it at the beginning of the period under investigation and that are still influencing it, to determine how the normative processes in the Croat language influence the consolidation of its independence, and precisely how they affect its functioning, to define the moments connected with reviewing the language corpus.

Results. The characteristic features of the Croatian language situation and the changes which were initiated after gaining the independence affected its lexical level most obviously. Considerable resistance to the existing in the language Serbian words or Serbian word-building components which became established in the Croat language during the period of the existence of the common language has been characteristic of the Croatian language situation since the 90s of the 20th century. The revaluation of the language standard is taking place, the limits for reconsidering those compromises which existed during the period of the political dependence are determined. The socio-linguistic and socio-political status of the Croat language can be considered entirely defined now. The Croat language entered the 21st century with the formed standardized language though it has some problems which must be solved.

Key words: language situation, language policy, language corpus revision, lexical level.

Стаття надійшла до редколегії 20 листопада 2018 року
Прийнята до друку 6 грудня 2018 року

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ls.9.2567>